

# SUMARI

PRESENTACIÓ .....	9
1. INTRODUCCIÓ.....	17
1.1 La historiografia i Alandalús .....	18
1.2 Objectius .....	56
1.3 Metodologia.....	69
1.3.1 La documentació .....	71
1.3.2 la toponímia.....	80
1.3.3 La prospecció arqueològica dels assentaments.....	84
2. LLEIDA I EL CONTEXT ISLÀMIC OCCIDENTAL S. XI-XII.....	105
2.1 Context històric. Coneixement i Renovació (segles XI i XII) .....	107
2.1.1 Les taifes a Alandalús.....	133
2.1.2 D'on prové el poder de les taifes? .....	137
2.1.3 La Lleida taifa en el context històric des del 1017 fins al 1102.....	140
2.1.4 Última etapa. Els almoràvits 1090-1149.....	160
3. QUÈ CONFIGURA EL PAISATGE ANDALUSÍ DE LLEIDA?.....	195
3.1 Capitalitat i regió.....	196
3.2 Els paisatges rurals de la Lleida musulmana: Castellldans, l'horta de Lleida i el pla del Mascançà.....	206
3.2.1 Castellldans.....	207
3.2.2 L'horta de Lleida .....	214
3.2.3 El pla del Mascançà .....	219

3.3 Les vies de comunicació i la configuració del paisatge a la Lleida islàmica.....	227
4. CASTELLDANS I L'ORGANITZACIÓ DEL TERRITORI SUD-ORIENTAL..	237
4.1 Què és Castelldans?.....	237
4.2 Quina era la relació entre Castelldans i Vinaixa?.....	250
4.3 Les vies de comunicació i els assentaments a l'àrea de Castelldans .....	260
4.4 Les almúnies de Castelldans.....	274
4.4.1 Matxerri.....	277
4.4.2 Mas de Melons .....	279
4.4.3 El Timorell I .....	280
4.4.4 Vallseca I .....	282
4.4.5 Vinferri.....	287
4.4.6 Grealó .....	288
4.5 Les torres de Castelldans.....	290
4.5.1 Vallseca II .....	292
4.5.2 Timorell II .....	293
5. EL PLA DEL MASCANÇÀ I LA CONFIGURACIÓ DEL PAISATGE CENTRAL ANDALUSÍ DE LLEIDA .....	297
Introducció.....	297
5.1 Els rius i la configuració del paisatge en el pla del Mascançà.....	298
5.1.1 Barbens .....	305
5.1.2 El Palau d'Anglesola.....	324
5.2 Les zones humides i l'organització del paisatge: el sector central del pla del Mascançà.....	331
5.3 Els secans en el pla del Mascançà.....	341
6. CONCLUSIONS .....	351
7. FONTS DOCUMENTALS I BIBLIOGRAFIA.....	361
7.1 Fonts documentals.....	361
7.1.1 Fonts llatines.....	361
7.1.2 Fonts àrabs.....	362
7.1.3 Diccionaris .....	364
7.2 Bibliografia.....	364

## PRESENTACIÓ

Poques vegades pot ser tan sincer com ara expressar la satisfacció en prologar un llibre. Ho és pel tema, perquè la present obra estableix una baula que trobàvem a faltar en la recerca sobre les arrels islàmiques de la Catalunya Nova. I ho és, també, per l'autor, que amb la present aportació culmina una primera fase en la seva carrera investigadora, després d'una dècada ostentant un generós compromís no sols amb la investigació sinó amb el seu entorn universitari.

Fa precisament una dècada, el 2003, jo mateix advertia del contrast entre el pes de l'arrel andalusina a Catalunya i la realitat en el seu estudi. Durant massa temps els historiadors havien plantejat aquest territori merament com a objecte de conquesta i no pas com un subjecte que genera una pròpia societat que ha de ser degudament estudiada.<sup>1</sup> N'és prou significatiu que va caldre arribar al pas del segle xx al xxi per obtenir les primeres visions de conjunt d'aquest espai social i territorial<sup>2</sup> i el primer recull sistemàtic de referències heurístiques musulmanes<sup>3</sup> i de fonts bibliogràfiques.<sup>4</sup> Tanmateix, el fet que

---

1. SABATÉ, F., "El coneixement del passat musulmà de Catalunya", *Plecs d'Història local*, 108 (Barcelona, desembre, 2003), p. 1698-1701.

2. BALANÀ, P., *Crònica política de la pre-Catalunya islàmica*, Rafael Dalmau editor, Barcelona, 1992; BALANÀ, P., *Els musulmans a Catalunya (713-1153)*, Editorial AUSA, Sabadell, 1993; BALANÀ, P., *L'Islam a Catalunya (Segles VIII-XII)*, Rafael Dalmau, editor, Barcelona, 1997; BRAMON, D., *Obertura a l'Islam*, Editorial Cruïlla, Barcelona, 2001.

3. BRAMON, D., *De quan érem o no musulmans. Textos del 713 al 1010*, Eumo Editorial – Institut d'Estudis Catalans, Vic – Barcelona, 2000.

4. BALANÀ, P., *Bibliografia comentada de l'Islam a Catalunya. Del 713 al 1153*, Pagès editors, Lleida, 1998, p. 1998.

en aquests moments es concentrassin també exposicions d'alt nivell<sup>5</sup> i obres de recerca sorgides d'encàrrecs editorials,<sup>6</sup> posava de relleu una forta predisposició cultural i social vers el coneixement d'aquest vessant de les arrels de Catalunya i, també, l'existència d'un treball constant en la recerca efectuada durant les dècades immediates.

Certament, durant el darrer quart del segle xx importants línies de recerca s'havien anat consolidant com a vies de renovació en el coneixement del període andalusí al nord-est peninsular, seguint fites marcades per la numismàtica, la toponímia, la prosopografia, l'heurística o destacadament l'arqueologia. A costat de la renovació metodològica, vectors com la frontera, l'hidraulisme o la moneda afegien noves perspectives per a la recerca.<sup>7</sup> D'una i altra manera s'anava posant l'accent en la identitat pròpia de la societat andalusina i la necessitat d'assolir un tractament interdisciplinari en la investigació. Precisament, la mateixa diversitat de vessants posava de relleu un estadi de la recerca amb desequilibris i contradiccions, en gran part per la dificultat a encertar els punts de connexió amb què avançar vers enfocaments globalitzadors.

L'esforç de la concreció territorial incidia de manera molt destacada en l'escenari lleidatà. Precisament, durant les dues darreres dècades del segle xx un destacat i variat nombre de joves investigadors amb

5. GIRALT, J., ed., *L'Islam i Catalunya*, Institut Català de la Mediterrània – Museu d'Història de Catalunya, Lundweg Editores, Barcelona, 1998.

6. BARCELÓ, M., ed., *Musulmans i Catalunya*, Editorial Empúries, Barcelona, 1999.

7. Entre d'altres es pot ressaltar la incidència assolida per publicacions com: BARCELÓ, M., "La primerenca organització fiscal d'al-Andalus segons la 'Crònica del 754' (95/713[4]-138/755)", *Faventia*, 1/2 (1979) p. 231-261; SÉNAC, P., ed., *La Marche Supérieure d'Al-Andalus et l'Occident Chrétien*, Casa de Velázquez – Universidad de Zaragoza, Madrid, 1991; BARCELÓ, M., "Rodes que giren dins el foc de l'infern o per a què servia la moneda dels taifes?", *Ruburtayr*, 0 [*Gaceta numismàtica*, 105-106](1992), 15-23; EPALZA, M. de., ed., *La Ràpita islàmica. Història Institucional i altres Estudis Regionals (I Congrés de les Ràpites de l'Estat Espanyol) (Sant Carles de la Ràpita, 7-10 setembre, 1989)*, Institut d'Estudis Rapitencs – Patronat Municipal d'Acció Cultural – Ajuntament de Sant Carles de la Ràpita, Sant Carles de la Ràpita, 1993; BALAGUER, A.M., *Del mançús a la dobla. Or i pàries d'Hispania*, Asociación numismática Española – Societat Catalana d'Estudis numismàtics, Barcelona, 1993; BALLESTÍN, X., "Prosopografia dels Fuqahà' i 'ulamà' de la zona oriental del Tager al-'A'la: Balaga, Larida, Turtusa", *Estudios Onomástico-biográficos de Al-Andalus*, CSIC – Instituto de Cooperación con el Mundo Árabe, Madrid, 1994, vol. vi, p. 55-119; 1995, vol. vii, p. 489-532; SABATÉ, E., *L'expansió territorial de Catalunya (segles IX-XII). Conquesta o repoblació?*, Universitat de Lleida, Lleida, 1996; EPALZA, M. de., "L'estructuració del territori islàmic de Catalunya (segles VII-XII): vies, ciutats, fronteres, aportacions)", *L'estructuració territorial de Catalunya. Els eixos cohesionadors de l'espai. V Congrés Internacional d'Història Local de Catalunya*, Flocel Sabaté, ed., L'Avenç, Barcelona, 2000, p. 13-35; RETAMERO, F., *La contínua il·lusió del moviment perpetu. La moneda dels 'reges', dels 'muluk' i dels 'seniores' (segles VI-XI)*, Universitat Autònoma de Barcelona, Bellaterra, 2000.

formació universitària estava centrant les recerques en l'espai que, en el període andalusí, havia estat regit per la capitalitat lleidatana. Lleida i Balaguer com a centres rectors en les seves respectives proporcions, les línies de frontera i els espais rurals, amb especial atenció als irrigats, assoleixen destacades aportacions. Aquestes es van sumant, aprofundint en les línies explicatives inicialment marcades, bé que sense aconseguir una comprensió global de la societat andalusina en aquestes contrades.<sup>8</sup> Era un estadi de la recerca que recollia el testimoni de l'esforç amb què, tot just en els anys 60 i 70 del segle xx, un reguitzell d'erudits havia cridat l'atenció i encetat els treballs sobre aquest període històric, en part sostinguts sobre l'entramat cultural bastit en la postguerra espanyola.<sup>9</sup>

Amb la darrera dècada del segle xx també s'afermaven els recuperats estudis universitaris a Lleida, amb plena entitat des de 1991. Això comportava l'establiment d'un nucli específic de recerca sobre el període medieval a la mateixa ciutat que fou un dels epicentres de la societat andalusina al nord-est de la Península. El compromís moral d'encaix entre la Universitat i el territori circumdant esperonava un nou punt de retrobament entre recerca d'alt nivell i promoció del patrimoni històric amb incidència ben directa sobre el coneixement de l'espai i la societat situada en les arrels de la present.

Precisament, el compromís amb el territori motivà una revisió, des de la perspectiva d'una investigació actualitzada, de la història de Lleida en els seu diferents períodes. Dins de la proposta s'emmarcà la *Història*

---

8. Es poden destacar: GIRALT, J., "Fortificaciones andalusines a la Marca Superior: el cas de Balaguer", *Setmana d'Arqueologia Medieval*, Institut d'Estudis Ilerdencs, Lleida, 1986, p. 173-193; LORIENTE, A., *L'horitzó andalusí de l'antic Portal de Magdalena*, Paeria de Lleida, Lleida, 1990; LORIENTE, A., "Restos de viviendas hispano-musulmanas en la ciudad de Lérida", *La casa hispano-musulmana. Aportaciones de la arqueología*, Publicaciones del Patronato de la Alhambra y el Generalife, Granada, 1990, p. 269-281; GARCIA BIOSCA, J.E., - RODRÍGUEZ DUQUE, J. I., "Aproximación al poblamiento árabe del Bajo Segre: hábitat y fortificaciones", *III Congreso de Arqueología Medieval Española (Oviedo, 27 de marzo - 1 de abril de 1989)*, Universidad de Oviedo, Oviedo, 1992, p. 360-368; LORIENTE, A., - OLIVER, A., *L'antic Portal de la Magdalena*, Paeria de Lleida, Lleida, 1992; GIRALT, J., BENSENY, J., CAMÍ, A., "Intervencions arqueològiques al pla d'Almatà (Balaguer, Noguera). 1983-1994", *Tribuna de Arqueologia* (Barcelona, 1993-1994 [1995]), p. 107-123; PUIGVERT, X., "Àger, un topònim berber a la Marca Superior d'Al-andalus", *Faventia*, 16/1 (1994), p. 73-85.

9. Entre la producció sorgida d'aquesta generació es pot destacar: DíAZ-CORONEL, L., "La alcazaba de Balaguer y su Palacio árabe del siglo xi", *Ilerda*, 29 (Lleida, 1966-1968), p. 335-354; LARA, J., "Los materiales arábigos y hebraicos del Museo Arqueológico de Lérida", *Ilerda*, 31 (Lleida, 1971), p. 17-24; PITA, R., "El distrito de Lérida en la Frontera Superior musulmana", *Ilerda*, 33 (Lleida, 1972), p. 211-252; PITA, R., *Lérida árabe*, Dilagro ediciones, Lleida, 1974.

de Lleida. *Alta Edat Mitjana*, publicada el 2003. Assumir aquest repte em permeté establir un punt de recapitulació en la recerca efectuada fins aquell moment i reflexionar sobre uns eixos que facilitessin noves vies interpretatives i que, alhora, incentivessin la prossecció de futures investigacions. D'aquesta manera, s'esperonava una recerca que ponderés la frontera no sols com un objecte d'estudi sinó com un espai social dotat d'uns valors que muten d'acord amb les diverses circumstàncies cronològiques; que valorés la societat andalusina no sols en la seva diversitat sinó en la seva complexitat, incloent els greus àmbits de confrontació interna; que estudiés els contactes a un i altre costat de la frontera superant la perspectiva de l'agressió feudal sobre la renda agrària; que més enllà de les disquisicions entre herències tribals i pes estatal, inclogués en l'anàlisi de la societat islàmica el pes de la projecció urbana sobre la respectiva regió; que efectués la comprensió de la societat dels entorns lleidatà i tortosí amb una forta introspecció però alhora ben integrada en l'evolució de l'espai andalusí, tant en els períodes emiral i califal com en el taifal i l'almoràvit, cosa que renovaria els referents geogràfics i axiològics; i que es portés a terme un aprofundiment en el coneixement de les fonts heurístiques des dels valors i la mentalitat que les han creat.<sup>10</sup>

De fet, si Lleida era la llunyana, l'*extrem del territori de l'Islam*, en paraules del *Dikr bilâl al-Andalus*,<sup>11</sup> aquesta mateixa posició ja facilita uns trets propis pels quals el seu comportament i l'estructuració de la seva societat no poden ser estudiats tractant d'efectuar-hi un mer calc de les teoritzacions globals preteses per a la resta d'Alandalús. Certament, la funció de la Lleida islàmica com a capital articuladora del territori, la incidència de la projecció urbana sobre l'espai rural i l'evolutiva relació amb la sempre pròxima frontera perfilen una dinàmica específica per a una Lleida que entre els segles VIII i XII comparteix un context andalusí i fronterer. Atesa aquesta pròpia entitat, l'espai del nord-est d'Alandalús no fou un mer parèntesi històric,<sup>12</sup> ni

10. SABATÉ, F., *Història de Lleida. Alta edat mitjana*, Pagès editors, Lleida, 2003.

11. BRAMON, D., *De quan érem o no musulmans. Textos del 713 al 1010*, Eumo Editorial – Institut d'Estudis Catalans, Vic – Barcelona, 2000, p. 113.

12. Reflectint una concepció historiogràfica ben específica, Felipe Mateu y Llopis podia resumir el període islàmic a la Península Ibèrica com un simple parèntesi: *un hiato, aunque muy largo* (Felipe MATEU y LLOPIS, "Consideraciones sobre nuestra reconquista", *Hispania*, 11 (Madrid, 1951), p. 3)

tampoc un apèndix esperant ser engolit per l'expansionisme feudal,<sup>13</sup> sinó que perfilà una aportació pròpia a la construcció de Catalunya. Aquesta era la pretensió plasmada en la història de la Catalunya medieval publicada el 2004, on el període andalusí rebia un tractament propi i específic encaixat dins d'un recorregut conjunt en la història de la construcció del país.<sup>14</sup>

Coincidint cronològicament amb aquestes propostes de renovació, arriba a l'escenari historiogràfic un jove Jesús Brufal, el qual, de ben aviat, assumí el repte d'imbricar-se amb tots els esforços encetats en aquestes vies de reorientació historiogràfica i universitària. Llicenciat en Història a la Universitat de Lleida el 2003, tenia decidit des del primer moment que volia capbussar-se plenament en els plecs inconeguts i verges del passat islàmic de Lleida. El seu recorregut acadèmic l'erigí immediatament en un paradigma del bon estudiant i jove investigador que, complint escrupolosament els seus deures, obté la contrapartida de resseguir exitosament la carrera acadèmica tal com, si més no en la primera dècada del segle XXI, enteníem que restava establerta per a bé del desenvolupament científic i de la promoció dels investigadors: amb la llicenciatura a la mà, guanyà un contracte de becari predoctoral, acomplint amb precisió el període d'investigació doctoral en defensar, el 2008, la primera tesi sobre el període islàmic a Lleida, amb menció europea que mereixé la qualificació màxima completada amb el premi extraordinari de la Universitat de Lleida; tot seguit guanyà un contracte com a becari postdoctoral que li permeté aprofundir en les tècniques recents en arqueologia medieval al *Laboratorio di Informatica Applicata all'Archeologia Medievale* de la Università degli Studi de Siena; i es reincorporà a la Universitat de Lleida el 2011 en guanyar el concurs per assolir una plaça com a investigador contractat dins del subprograma Juan de la Cierva. En una universitat en permanent construcció com és la de Lleida, sobretot si es viu amb un esperit de servei i d'imbricació amb la societat, la presència de Jesús Brufal esdevingué de cabdal importància per a poder consolidar un puixant

---

13. En aquest sentit, la focalització en la dinàmica comtal vindria justificada perquè *Catalunya com a país i els catalans com a poble es van construir en època feudal molt més 'contra' l'Islam que no pas 'amb' l'Islam* (Josep Maria SALRACH, "Pròleg", *Els Musulmans a Catalunya (713-1153). Assaig de síntesi orientativa*, Pere Balañà, Editorial AUSA, Sabadell, 1991, p. 11).

14. SABATÉ, F., "Catalunya medieval", *Història de Catalunya*, L'Esfera dels Llibres, Barcelona, 2004, p. 131-155.

nucli d'estudis medievals. La seva empenta està al darrera de les fites més importants del Grup de Recerca Consolidat en Estudis Medievals Espai, Poder i Cultura, no sols per participar en els diferents programes i projectes de recerca sinó per involucrar-se ben activament en les diverses activitats impulsades, algunes de gran volada com ara la revista *Imago Temporis Medievum Aevum*, on va actuar com a secretari; trobades científiques com el Curs d'Estiu-Reunió Científica Comtat d'Urgell i, destacadament, l'*International Medieval Meeting Lleida* celebrat des de 2011; i en les iniciatives formatives com la Winter School per a joves doctorands o, amb major transcendència acadèmica, el Màster Universitari en Identitat Europea Medieval coorganitzat per cinc universitats, en el que actua com a coordinador de la Universitat de Lleida; i encara cal comptar la seva entusiasta participació en les tasques que imbriquen universitat i territori, amb un específic protagonisme en el Servei Científicotècnic *Centre de Valorització i Dinamització del Patrimoni Cultural*. Relacionant la pròpia recerca amb l'impuls universitari, cal subratllar el protagonisme de Jesús Brufal en l'impuls de l'arqueologia medieval a la universitat de Lleida. La seva empenta entusiasta ha fet possible, entre altres iniciatives, els cursos especialitzats d'alt nivell internacional realitzats des de 2005 i la consegüent col·lecció de llibres sobre arqueologia medieval Agira.

Aquest vigor ha acompanyat una tasca de recerca constant i coherent. Des dels prolegòmens de la seva tesi doctoral, la recerca de Jesús Brufal planteja un permanent repte conceptual i metodològic. Perquè indagar el territori de la Lleida dels segles XI i XII, si es vol evitar la repetició de tòpics i, en canvi, cercar viarans nous, implica aplegar un mètode molt interdisciplinari, que combini la prospecció del territori amb tot l'eina possible, com ara toponímia, cartografia i fonts escrites, però també estar atent a les ciències físiques, com l'edafologia i, destacadament, integrar el novedós eina informàtic. Si entenem el territori com un reflex de la societat cal, certament, estudiar un paisatge que ahora és físic i antropomorfitzat. A partir d'aquí, Jesús Brufal contribuí a explorar terrenys historiogràfics força inèdits, com destacadament és la seva preocupació per subratllar el pes i la personalitat que tingueren, en la societat rural andalusina, els espais de secà.<sup>15</sup>

---

15. BRUFAL, J., "Los espacios de secano en el distrito andalusí de Lleida en los siglos XI-XII", *Nonnullus*, 3 (Badajoz, 2008), p. 3-20; "La Lleida de secano en los siglos XI-XII. Una nueva interpretación



Els resultats científics de la recerca de Jesús Brufal es plasmaren ben aviat en forma de publicació,<sup>16</sup> encetant així un seguit d'aportacions en una línia coherent i ascendent entorn del territori de la Lleida islàmica dels segles XI i XII, amb totes les seves imbricacions socials.<sup>17</sup> Aquesta línia, constant i científicament acumulativa, culmina en el present llibre, tal com anuncia el títol: *El món rural i urbà en la Lleida islàmica (s. XI-XII)*. Fidel a la línia de recerca renovadora, l'enfocament s'allunya dels plantejaments encara massa presents en investigadors de les generacions precedents. Certament, una tradició més historiogràfica que no pas heurística, ha anat repetint tòpics entorn a la Lleida islàmica que aquí no s'observen: la comprensió de l'entorn lleidatà molt centrat en els grans eixos fluvials, la dicotomia entre espais rurals i urbans, la valorització secundària de les activitats ramaderes o la reiteració de línies defensives enfront dels comtats feudals. En l'obra de Brufal, en canvi, el camp està imbricat amb la capitalitat urbana i el territori que interessa és, sobretot, el de secà. El subtítol especifica que el focus es centrarà en la relació entre la ciutat i l'est del districte, és a dir, Castelldans i el pla de Mascançà. Estudiar aquesta regió com una unitat i en la seva vinculació amb Lleida és un plantejament inèdit i aparentment innovador, tot i que no fa res més que seguir les fonts coetànies al període andalusí. Quan Al-Himyarí parla de Lleida, descriu la ciutat imbricada amb la plana del Mascançà: *La*

---

del territorio”, *El análisis de los paisajes históricos. De al-Andalus a la sociedad feudal*, Antonio Malpica, ed., Alhulia, Granada, 2009, p. 230-260; “Els espais de secà”, *Arqueologia Medieval. El espais de secà*, Flocel Sabaté, dir., Pagès editors, Lleida, 2010, p. 9-16; “El agua en la Lleida musulmana: la huerta de Lleida, el secano de Castelldans y el humedal del fahs Maskijän”, *El Agua y sociedad en la Edad Media hispana*, María Isabel del Val, José Antonio Bonachía, eds., Ediciones de la Universidad de Granada, Granada, 2012, p. 277-299.

16. A destacar entre les obres primerenques, el llibre: BRUFAL, J., *Les ràpites. Proposta de definició conceptual a partir del cas del nord-est peninsular*, Edicions de la Universitat de Lleida, Lleida, 2007.

17. Entre d'altres, caldria afegir, als títols esmentats: “La sociedad almorávide en el distrito de Lérida (1102-1146). La representación del poder mediante las propiedades rurales”, *Medievalismo*, 17 (Madrid, 2007), p. 13-38; “Una perspectiva pràctica dels espais fronterers”, *Arqueologia Medieval. La Transformació del Territori Medieval Musulmà*, Flocel Sabaté, ed., Pagès editors, Lleida, 2009, p. 153-176; “Las capitalidades regionales almorávides entre el 1102 y 1146 en el noreste y este peninsulares”, *Arqueologia medieval. La Prospecció i el Territori*, Flocel Sabaté, ed., Pagès Editors, Lleida, 2010, p. 161-175; “Las élites urbanas y sus vínculos con el espacio rural del distrito musulmán de Lleida (s. xi)”, *Histoire et archéologie des sociétés de la vallée de l'Ebre (vne-xie siècles)*, Université Toulouse II – Le Mirail, Tolosa de Llengadoc, 2010, p. 343-358; “Rural Muslim Lleida. Marginalisation or Integration?”, *Early Medieval Europe*. 19/4 (Chichester, 2011), p. 436-450; “Identificación y sistematización de las técnicas constructivas andalusíes en el distrito de Lleida”, *Nuevas Investigaciones de Jóvenes Medievalistas. Actas del V Simposio Internacional de Jóvenes Medievalistas*, Concepción Villanueva Morte, Diego A. Reinaldos Miñarro, Jorge Maíz Chacón, Inés Calderón Medina, eds., Editum, Murcia, 2013, p. 69-80.

*citadelle domine une vaste plaine, qu'on appelle la plaine de Maskican*,<sup>18</sup> i al mateix temps Castellldans exercia una posició prou preeminent en l'articulació del territori com per ser copsada pels oponents comtals i ser inicialment integrada en el nou territori conquerit, raó per la que fins i tot acollí estades reials d'Alfons el Cast.<sup>19</sup>

El fet que la historiografia no hagi seguit fins ara les suggerències de la mateixa documentació es deu deure al pes dels plantejaments historiogràfics, on a voltes els models havien orientat massa la recerca, i també a la dificultat en l'estudi d'aquest període. No deixa de ser un temps que ha estat esborrat pels conqueridors i un espai que ha estat ben alterat i transformat, per l'estructuració que seguí a la conquesta,<sup>20</sup> per la dinàmica baixmedieval<sup>21</sup> i, destacadament, pel procés de colonització agrària obert al segle XVIII,<sup>22</sup> prosseguit amb els canvis en la irrigació a partir del segle XIX<sup>23</sup> i en les parcel·lacions i usos agraris culminats en el segle XX.<sup>24</sup> Per contrarestar aquestes dificultats, Jesús Brufal ha hagut d'afrontar, per tant, un important repte metodològic, obligat a combinar tota mena de fonts materials i documentals i auxiliar-se, encara, dels estudis que, provinents de les ciències físiques, aporten dades sobre l'edafologia, l'hidràulica i les condicions de l'espai que s'ofereix a l'antropització. El fet d'haver procurat una especialització metodològica específica, mitjançant l'ús dels programaris i recursos informàtics per a l'estudi del paisatge històric, esdevé cabdal per assolir els objectius pretesos.

En definitiva, som davant d'una obra que reflecteix maduresa en la línia de recerca, que evidencia rigor metodològic i que no sols esdevé un punt d'inflexió en la investigació sobre l'espai andalusí al nord-est de la Península Ibèrica sinó que, al mateix temps, pretén contribuir a la renovació conceptual i metodològica en el coneixement d'Alandalús.

18. LÉVI-PROVENÇAL, E., *La Péninsule Ibérique au Moyen-Âge d'après le Kitâb Ar-rawd Al-Mi'târ fi Habar Al-Aktâr d'Ibn 'Abd Al-Muni'm Al-Himyari*, E. J. Brill, Lovaina, 1938, p. 202.

19. SABATÉ, F., "La castralització de l'espai en l'estructuració d'un territori conquerit (Urgell, Pla d'Urgell, Garrigues i Segrià)", *Urtx* 11 (Tàrraga, 1998), p. 21.

20. SABATÉ, F., "Territori i jurisdicció", *Catalunya Romànica*, Fundació Enciclopedia Catalana, 1997, vol. XXIV, p. 49-67.

21. Lladonosa, J., *Història de Lleida*, Dilagro Edicions, Lleida, 1991, vol. II, p. 543-599

22. VICEDO, E., *Les terres de Lleida i el desenvolupament català del set-cents. Producció, propietat i rendes*, Editorial Crítica, Barcelona, 1991, p. 95.

23. MATEU, J., RIPOLL, J., VALVERDÚ, J., *El tresor dels Canals d'Urgell*, Pagès editors, Lleida, 2004, pp. 46-87.

24. ALDOMÀ, I., PUJADES, R., FARRÉ, J., *El Pla d'Urgell com a unitat territorial. Una identitat comarcal*, Mancomunitat de Municipis del Pla d'Urgell, Mollerussa, 1987, p. 164.

INTRODUCCIÓ<sup>1</sup>

L'estudi de l'espai rural del districte musulmà de Lleida abasta l'etapa que comprèn des de la *fitna* de 1010 fins la conquesta comtal el 1149,<sup>2</sup> i quant a l'àrea geogràfica de treball es centra en la central i la meridional. Concretant, la recerca que endeguem pretén proporcionar una visió renovada del món rural musulmà lleidatà partint de tres àmbits paisatgístics singulars: el territori de Castellldans,<sup>3</sup> el qual fins ara ha estat marginat d'estudi per la historiografia tradicional,<sup>4</sup> el pla del Mascançà, i finalment constatar el paper preponderant de la ciutat per sobre del territori. El buit massa pregon sobre la societat musulmana que visqué en un districte fronterer com el lleidatà, es pretén cobrir amb les aportacions de la present publicació.

---

1. La present recerca s'ha realitzat durant el contracte com investigador del Subprograma Juan de la Cierra del Ministerio de Economía y Competitividad del Gobierno de España (JCI-2011-09154), que s'ha desenvolupat en el Grup de Recerca Consolidat en Estudis Medievals "Espai, Poder i Cultura" de la Universitat de Lleida (SGR-0074). Ha rebut el suport científic dels projectes d'investigació reconeguts pel Ministerio de Economía y Competitividad del Gobierno de España "Identidad, memoria e ideología en la Edad Media" (HAR2009/0859/HIST) y "Auctoritas. Iglesia, cultura y poder (siglos XII-XV).

2. Segons l'estat de la recerca i sempre que ho ha requerit, el ventall cronològic s'ha endarrerit en etapes històriques precedents.

3. Els resultats de la recerca sobre el Castellldans musulmà es recullen en la tesi doctoral, J. Brufal, *L'espai rural del districte musulmà de Lleida (segles XI-XII). Espais de secà meridionals*, tesi doctoral inèdita, Lleida, 2008, [www.tdx.cat](http://www.tdx.cat).

4. LLADONOSA, J., *Història de Lleida*, Dilagro, Lleida, 1991 (2a edició). GARCÍA BIOSCA, J. E., *Els orígens del terme de Lleida: la formació d'un territori urbà s. XI i XII*, Ajuntament d'Alguaire, Diputació de Lleida, Lleida, 1995. GARCÍA BIOSCA, J. E., "La conquesta àrab", *Catalunya Romànica*, xxiv, Fundació Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1997, p. 29-37. BOLÓS, J., "Ocupació i organització del territori de Lleida als segles XII-XIII", *Catalunya Romànica*, xxiv, Fundació Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1997, p. 37-48.

La importància de l'emplaçament de Castellans dins el districte lleidatà recau en la ubicació estratègica de l'assentament i el control i cohesió territorial que ofereix en aquest àmbit territorial lleidatà. En conseqüència esdevé un important punt defensiu que, en el context de finals de l'onzena centúria i sobretot durant la primera meitat de la dotzena, quan la pressió comtal esdevingué cada cop més asfixiant, permeté mantenir obert el fil de comunicació amb la resta d'Alandalús. El districte de Tortosa, ubicat al sud del de Lleida, desenvolupà un paper crucial a l'hora de mantenir lligada la Lleida islàmica amb la resta del territori andalusí peninsular. El pla del Mascançà s'ubica en l'àrea central tot perollongant-se vers l'est del districte de Lleida. Aquesta àrea destaca per la ubicació d'assentaments agropecuaris, ja que, a nivell general, les condicions mediambientals són força òptimes. Per aquest motiu, estudiar el Mascançà és sinònim d'aprofundir en l'ús i explotació del paisatge, la seva vinculació amb el model d'assentaments, esbrinar la configuració social i entendre com s'articulava un ampli espai agropecuari pròxim a la frontera. En tot aquest complex entramat d'assentaments, espais de producció i vies de comunicació, sobresurt un espai divers que capitalitza el poder, el món urbà. El districte islàmic de Lleida és eminentment urbà, atès que la presència d'una ciutat principal, Lleida, acompanyada de diverses ciutats secundàries, Balaguer, Fraga i Montsó, posan el colofó al model andalusí per excel·lència. És, sens dubte, des de la ciutat, des de les gents que la configuren, que es dirigeix el districte, se'l cohesiona i se li dóna sortides en contextos de dificultats. Lleida reneix amb els musulmans com espai urbà i des del context altmedieval exerceix una indiscutible capitalitat en una extensa àrea geogràfica de les terres d'interior de les actuals Catalunya i Aragó.

### 1.1 LA HISTORIOGRAFIA I ALANDALÚS

La intensificació de la recerca sobre el passat medieval de la península Ibèrica endegada per moviments culturals i ideològics fills de la Il·lustració i, el Romanticisme i que, en el cas concret català, desembocà en la Renaixença, deixà entreveure un interès pel passat medieval en el qual calia incloure els musulmans. Els treballs realitzats per la historiografia catalana sobre els períodes taifa i almoràvit i la conquesta comtal de Lleida remunten fins gairebé a notícies d'època moderna.

La visió del món islàmic en el context general de la península Ibèrica és tractada pels autors moderns com una terrible ingerència dels infidels al territori dels cristians,<sup>5</sup> els quals es veieren obligats a refugiar-se al nord peninsular<sup>6</sup> per preparar una lluita armada que permetés recuperar un altre cop els antics dominis visigots usurpats pels musulmans, i reinstaurar el cristianisme arreu del territori peninsular.<sup>7</sup>

Les èpiques gestes explicades tindrien com a objectiu pròxim la preparació per rebre la incursió i conquesta de Carlemany, el qual té un tractament d'heroi i salvador de la cristiandat davant la fustigació i el jou que suposà l'islam a la península Ibèrica.<sup>8</sup> Els autors dels segles moderns que han tractat la qüestió de la conquesta islàmica, ofereixen publicacions força breus i resumides en uns eixos molt concrets, limitats i reiterats.<sup>9</sup> Perceben que l'arribada dels islàmica fou a través de traïcions i, de la corrupció dels governants visigots, i caracteritzen de baixa la condició dels musulmans tractant-los de bàrbars. Conseqüentment, la fugida al nord dels cristians per quedar refugiats de la perversitat musulmana va permetre el manteniment dels ideals religiosos purs a l'esguard dels musulmans gràcies a la lluita incansable dels cristians per recuperar la seva terra. Les tres últimes idees completen les teories entorn dels musulmans a la península Ibèrica.<sup>10</sup>

Traslladant-nos a Catalunya, la conquesta o, segons el tractament dels autors moderns, alliberació de Catalunya, adopta un to en la literatura del moment com un esdeveniment èpic en el si de la història

5. ZURITA, J., *Anales de Aragón*, Angel Canellas, (ed.), Instituto Fernando el Católico, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Zaragoza, 1967, p. 6-8.

6. MARTIN, G., "La chute du royaume visigothique d'Espagne dans l'historiographie chrétienne des VIIIe et IXe siècles. Sémiologie socio-historique", *Cahiers de Linguistique Hispanique Médiévale*, 9 (1984), p. 207-233.

7. GIL, P., *Llibre primer de la Història Catalana*, Josep Iglesias, ed. Impremta Bas, Igualada, 1949, p. 158.

8. ZIMMERMAN, M., "Les goths et l'influence gothique dans l'empire carolingien", *Les cahiers de Saint-Michel de Cuxa*, XXIII (1992), p. 33-36.

9. SABATÉ, F., *L'expansió territorial de Catalunya (segles IX-XII): conquesta o repoblació?*, Edicions de la Universitat de Lleida, Lleida, 1996, p. 11.

10. CORBERA, E. de, *Cataluña Ilustrada*, Antonio Gramiñani (ed.), Nàpols, 1678, p. 288-307. BLANCH, J., *Arxipiscopologi de Santa Església Metropolitana i Primada de Tarragona*, I, Excma. Diputació de Tarragona, Tarragona, 1985, p. 67 (original de la segona meitat del segle XVII). COSTA, D., *Memorias de la ciudad de Solsona y su iglesia*, I, Impresor Josep Llopis, Barcelona, 1959, p. 32 (original de finals del segle XVIII).

catalana, així com fa augmentar el menyspreu i odi vers l'infidel vençut i expulsat.<sup>11</sup>

Parlar pròpiament d'una historiografia a finals de la modernitat no seria massa adient, malgrat que hi ha una tendència força local i individualista per seguir amb inquietud el passat medieval català. Al segle XIX, després de les influències il·lustrades i dels diversos corrents filosòfics que en nasqueren, poques novetats es constaten respecte els estudis i la visió de l'etapa islàmica a la península Ibèrica.

La duresa en el tractament, l'absència d'estudis fets amb rigor i el manteniment en els postulats clàssics sobre el fenomen peninsular medieval, perduren amb força. Talment ens trobem davant l'auge de corrents nacionalistes arreu d'Europa, que també penetren amb força dins del Regne d'Espanya, alimentant intel·lectuals, polítics i grups socials dirigents d'uns idearis nacionals i patriòtics. Part del discurs nacionalista va a cercar la seva legitimització en l'edat mitjana, etapa històrica que consideren l'inici d'Espanya uns, o de Catalunya uns altres. D'aquí que la conquesta islàmica sigui interpretada com un element de distorsió en la formació i el manteniment de l'esperit tradicional i original de les nacions peninsulars.<sup>12</sup> Conjuntament obres de referència redactades en aquest context situaven els musulmans com uns bàrbars que s'apropriaren de les terres peninsulars<sup>13</sup> i catalanes,<sup>14</sup> i tractaven d'heroica la reconquesta endegada pels comtats catalans per recuperar la glòria i l'hegemonia de la nació.

Tanmateix, a partir de la segona meitat del segle XIX, la historiografia evolucionà cap a visions més prudentes i més pròximes al contrast d'informació, fruit precisament dels primers buidatges arxivístics. Es començà, doncs, a publicar nous treballs que tractaven la temàtica de la reconquesta i del món islàmic amb més cura però sense dignificar-los. La novetat en la nova producció bibliogràfica rau en que s'abasten, cada cop, nous plantejaments de la història que fins llavors no s'havien

---

11. DIAGO, F., *Historia de los victoriosísimos antiguos condes de Barcelona*, Casa Sebastián de Cormellas al Call, Barcelona, 1603, fol. 48r.

12. BOFARULL, P., *Los condes de Barcelona vindicados y cronología y genealogía de los Reyes de España*, Barcelona, 1836, p. 1.

13. Podeu consultar FLOREZ, M., RISCO, M., *España Sagrada*, XXIX, Real Academia de la Historia, Madrid, 1859.

14. BOFARULL, P., *Los condes de Barcelona vindicados y cronología y genealogía de los Reyes de España*, Imprenta J. Oliveras y Monmany, Barcelona, 1836.

treballat en anteriors publicacions, com la incorporació de noves visions més enfocades vers la societat, i també un canvi en el discurs que parla sobre els musulmans, que evoluciona cap a un tractament més digne del que s'havia pogut fer fins llavors. Recollim l'exemple d'Aulestia<sup>15</sup>, que sobresurt gràcies als seus plantejaments tot aportant afirmacions que trenquen amb les dels seus antecessors, en concret pel que respecta a la superioritat cultural dels musulmans a l'edat mitjana.

Però si cal anotar un canvi substancial es percep amb els autors que marcaren una innovació considerable en la tendència historiogràfica fins llavors viscuda. És per mitjà de l'efecte dels estudiosos que es dedicaren a estudiar l'Islam, fruit probablement de la visió exòtica que es tenia del concepte oriental, com també de valorar una etapa important en el si de la història peninsular, que es donà un toc diferent a la visió fustigadora de l'Islam com a element distorsionador de l'essència cristiana i dels valors tradicionals ibèrics.<sup>16</sup> Tot i així, la visió d'Alandalús continuarà sent la d'una etapa fosca i al servei dels idearis amb un marcat context nacionalista, on es buscà una legitimació en els orígens de les respectives nacions, d'aquí que els estudiosos vagin a la recerca de l'etapa medieval com a punt d'inici dels valors comuns. Arran de l'anterior, la conquesta<sup>17</sup> iniciada als sistemes muntanyosos del nord de la península Ibèrica des del mateix moment que arribaren els musulmans, fou una fita a la qual sempre donaren uns valors de sacrifici i moralitat com a defensora de les autèntiques arrels nacionals.

Pel que fa a l'aspecte del canvi d'enfocament per entendre millor la societat comtal altmedieval es constata com també, a partir de la segona meitat del segle XIX, s'assumeix la noció d'aprisió com a sistema estès dins el camperolat medieval, el qual suposaria la creació de la figura de l'aloer, que aniria lligat a l'expansió de l'espai agrari, i també l'identifiquen dins l'espai de frontera entre món comtal i món andalusí.<sup>18</sup>

15. AULESTIA, A., *Historia de Catalunya*, I, Impremta La Renaixença, Barcelona, 1887.

16. PI ARIMON, A., *Barcelona antigua y moderna o descripción e historia de esta ciudad desde su fundación hasta nuestros días*, II, Imprenta y librería politécnica de Tomás Gorchs, Barcelona, 1854, p. 439.

17. Per la qüestió del concepte "Reconquesta" vege-ne una visió innovadora en l'obra de Michel ZIMMERMANN, *En els orígens de Catalunya. Emancipació política i afirmació cultural*, Edicions 62, Barcelona, 1989.

18. BOFARULL, A. de, *Historia crítica (civil y eclesiàstica) de Catalunya*, II, Juan Aleu y Fugarull editor, Barcelona, 1876, p. 104.

Tanmateix, i retornant a la historiografia sobre Alandalús, tenim uns referents d'autors que, a través dels seus treballs exclusivament destinats a estudiar aquesta etapa històrica, aconseguiren donar un gir al tractament marginal, per una banda, i discriminatori per una altra. Els treballs de Codera, juntament amb els de Dozy, marcaren el canvi substancial d'una etapa en la historiografia peninsular.<sup>19</sup> Aquests dos historiadors col·loquen les bases indiscutibles de la nova historiografia especialitzada en l'etapa islàmica i seran els referents a seguir per part dels nous historiadors. De fet, Codera creà escola dins el sistema universitari espanyol.

Si ens desplaçem per la geografia peninsular i ens situem en el cas concret de Portugal, la historiografia que ha estudiat l'etapa islàmica experimenta una evolució gairebé calcada a la resta del territori de la península Ibèrica. El concepte "reconquesta" portuguesa hi és ben present, tot i que cal matisar si aquesta és purament lusitana o també hi tenen a veure les gents espanyoles, donat que Portugal s'independitzà en una etapa històrica posterior, i aquesta dualitat interpretativa es barrejarà en els debats historiogràfics.<sup>20</sup>

Per la seva banda, l'arqueologia prenia força al sud de la península Ibèrica, i s'havien endegat recerques per tal de rescatar de l'oblit les restes materials dels grans jaciments islàmics d'Andalusia. Probablement aquests treballs més pròxims a l'espoli serviren en el context del romanticisme per realçar la figura del mite oriental mitjançant les publicacions dels dibuixos de les ceràmiques.<sup>21</sup> Els treballs arqueològics en el marc andalús augmenten a partir de la troballa de Medina Ilbira el 1886. Cal anotar, però, que la recerca de la ciutat andalusina no era l'objectiu pretès, sinó que, com la gran majoria d'assentaments que s'estudiaven a l'època, la intenció era de localitzar assentaments

---

19. CODERA, F., *Decadencia y desaparición de los almorávides en España*, Zaragoza, 1899; ID, "Límites probables de la conquista árabe de la cordillera pirenaica", *Boletín de la Real Academia de la Historia*, XLVIII, (1906). DOZY, R., *Historia de los musulmanes de España hasta la conquista de los almorávides*, Ed. Calpe, Madrid-Barcelona, 1920-1934. AULESTIA, A., *Historia de Catalunya*, I, Imprenta la Renaixença, Barcelona, 1887.

20. Podeu consultar, HERCULANO, A., *Historia de Portugal, desde o començo da monarquia até o fim do reinado de Alfonso III*, Libreria Bertrand, Lisboa, 1980. SÁNCHEZ ALBORNOZ, C., *Despoblación y repoblación del Valle del Duero*, Universidad de Buenos Aires, Instituto de Historia de España, Buenos Aires, 1966; consultareu la visió portuguesa, PERES, D., *Como nasceu Portugal*, Porto, 1932.

21. Podeu consultar el treball de CAVANAH MURPHY, J., *Arabian antiquities of Spain*, Zürich, Conzett & Huber, Granada, 1987.



ibers o romans. Per tant la troballa fortuïta deixà pas al forjament, segons Guillem Rosselló Bordoy, dels primers passos de l'arqueologia medieval a Espanya per mitjà de Manuel Gómez Moreno González i la publicació de la memòria de l'excavació.<sup>22</sup>

No obstant, cal anotar que, més enllà de les innovacions experimentades per la recerca sobre l'alta edat mitjana peninsular, així com les troballes puntuals al sud de la península, la visió popular de la conquesta encara era vista com un infortuni del passat. La percepció d'Alandalús adoptà un caràcter de poca comprensió i certa bel·ligerància davant l'ideari dels musulmans.

El salt cap al segle XX ve protagonitzat per la perduració de les mateixes línies interpretatives del passat medieval ja explicades. A més, es detecta com els estudiosos tendeixen, probablement per naturalesa ideològica, a inserir-se en la recerca del territori comtal, tot deixant de banda l'islàmic o, si es dóna el cas, si apareix esmentat és més aviat degut a cites puntuals que referencien la conquesta comtal o, millor dit, segons el context històric, la reconquesta.<sup>23</sup> No s'aconsegueixen establir bases sòlides de cara a determinar unes pautes amb rigor per iniciar estudis històrics que permetin deixar enrere els tòpics i les banalitats d'uns autors pertanyents a etapes històriques ja passades.

L'estudi de la Lleida i Tortosa islàmiques no es realitzà pròpiament, sinó que cal buscar-lo a partir de l'anàlisi concreta de l'evolució de la frontera. Això enterboleix en certa mesura l'evolució històrica dels territoris islàmics, atès que queden supeditats a la voluntat dels comtats segons avanci el procés de conquesta. Per tant, no es crea una historiografia que afronti el repte d'inserir-se a estudiar una civilització que visqué en determinades àrees del territori peninsular un espai de temps força prolongat.

Així doncs, gran part de les referències als espais islàmics peninsulars vénen d'historiadors que ho estudien des de l'òptica dels regnes o comtats cristians i, com ja hem esmentat anteriorment, lligades en la gran majoria dels casos a l'hora d'explicar el fenomen de la conquesta de la frontera islàmica.

---

22. GÓMEZ, M., *Medina Ilbira. Facsímil de la edició de 1888*, Grupo de Autores Unidos, Granada, 1986.

23. CARRERAS CANDI, F., "La frontera oriental del comtat de Barcelona (1033 a 1067)", *Miscelanea històrica catalana*, II, Impremta de la Casa Provincial de Caridad, Barcelona, 1906, p. 7-22.

Des de la vessant portuguesa, i seguint la tendència marcada per l'obra de Dozy, David Lopes situa les bases en l'estudi de la toponímia àrab de Portugal.<sup>24</sup> Certament la proliferació de l'interès per l'estudi del passat islàmic va en augment a mesura que els clàssics són divulgats, i es genera una consciència cada cop més viva sobre l'edat mitjana peninsular. Però encara no s'ha fornint una idea de recerca científica i de multidisciplinarietat entre la documentació, la toponímia i l'arqueologia, fet que aboca els investigadors a obrir línies pròpies sense tenir unes bases empíriques prou sòlides.

Dins de les produccions bibliogràfiques que es realitzen en el context de principis del segle XX a Catalunya, predominen treballs enfocats vers els comtats i la seva societat, però deixant completament de banda la ingerència en la frontera, el seu territori i el fenomen de l'expansió comtal.<sup>25</sup> De fet no és tan anormal que tot just iniciat el segle XX la historiografia encara consideri que el territori de l'actual Catalunya va ser usurpat pels musulmans i que es va poder recuperar gràcies als esforços dels comtes.

El primer gran referent d'estudi realitzat a Catalunya sobre el món andalusí és de Josep Maria Millàs i Vallicrosa,<sup>26</sup> el qual va treballar la documentació que fa referència als districtes de Lleida i Tortosa durant les diverses fases històriques. Sens dubte que les seves recerques, efectuades pel que fa al recull de gran part de la documentació andalusina, van permetre canviar el tarannà de les publicacions posteriors, les quals fins llavors s'havien vist caracteritzades per una marcada discriminació cap a tot allò que provenia de l'islam. Sobre el paper, l'important pas de l'obra de Millàs i Vallicrosa no aconseguí incentivar un interès per part dels historiadors contemporanis.

Continua la idea genèrica del concepte reconquesta, i es segueix mantenint la idea que els musulmans van ocupar violentament el territori peninsular. Davant la perduració d'aquest discurs, i a mesura que avança la centúria, apareixen inquietuds socials i polítiques cada

---

24. PERES, D., *Historia de Portugal*, vol. I, 1928-1958, p. 389-431.

25. L'obra de CARRERAS CANDI, F., "La frontera oriental del comtat de Barcelona (1033 a 1067)", *Miscelanea històrica catalana*, II (1906), p. 5-22, seria l'única excepció en la línia marcada en el conjunt d'autors que treballen l'edat mitjana catalana, però sense tenir un especial ressò en l'evolució mateixa del procés, ni els seus efectes socials, polítics i econòmics.

26. MILLÀS I VALLICROSA, J.M., "Els textos d'historiadors musulmans referents a la Catalunya carolíngia", *Quaderns d'Estudi*, 14 (1922), p. 125-161.

cop més conscients de tenir una història nacional on es puguin veure quins són els orígens de Catalunya. El treball de Rovira i Virgili constata la perduració d'elements romans dins el territori català degut que, després de la conquesta islàmica, al Pirineu no va ser l'únic lloc on es van refugiar els cristians, sinó també, les muntanyes del Montsant, on encara avui, manifesta, hi resten petges dels romans a través de la fisonomia de la gent que hi viu.<sup>27</sup> A través d'aquesta publicació s'intenta remarcar que l'essència pura, que es busca en l'etapa anterior a l'arribada dels musulmans, perdura tot i el jou d'estar gairebé quatre segles sota el domini d'un poder exterior.

L'arqueologia anava obrint noves perspectives interpretatives en la recerca sobre el període islàmic a la península Ibèrica, aportant imatge a les descripcions dels documents medievals. El 1910 començaren els treballs arqueològics a Madínat al-Zahra, la ciutat califal i símbol del poder durant el segle x, que fou destruïda pels berbers en el context de la *fitna* de 1010. De fet, el context històric assenyalava com l'emblema del poder califal amirí quedà en no res a causa de l'embranchida protagonitzada pels berbers andalusins. La tradició arqueològica peninsular venia en gran mesura de la formació que es proporcionava des de l'àmbit europeu i que entrava per mitjà dels investigadors de la prehistòria com Bosch Gimpera.<sup>28</sup> L'arqueologia medieval com a tal no gaudia del reconeixement suficient dins de la comunitat científica i de la societat, cosa que, pel contrari, sí succeïa amb els prehistoriadors o els historiadors de l'antiguitat. Roma i el món iber eren els dos focus més importants d'atenció, on els arqueòlegs medievalistes podien recórrer per formar-se en les tècniques d'excavació i registre, malgrat ser força rudimentaris degut al context primerenc del segle xx. De fet, si recollim els noms dels primers directors de les excavacions dels grans jaciments arqueològics islàmics andalusos, ens fixem que Ricardo Velázquez Bosco era arquitecte i Félix Hernández Jiménez també.<sup>29</sup> Tanmateix, l'esforç dels directors per extreure un òptim resultat dels treballs donà pas a la seva divulgació per mitjà de les publicacions de

27. ROVIRA I VIRGILI, A., "El sentit del problema comarcal", *El problema comarcal de Catalunya*, Barcelona, 1931, p. 37.

28. De la dilatada bibliografia publicada destaquem, BOSCH, P., *Prehistòria catalana. Edat de la pedra i dels metalls, colonització grega, etnografia*, Editorial Catalana, Barcelona, 1919.

29. ROSSELLÓ BORDOY, G., "Introducció a l'estudi de la ceràmica andalusina", *Arqueologia Medieval. Reflexions des de la pràctica*, I, Flocel Sabaté (ed.), Pagès Editors, Lleida, 2007 p. 28-29.

les memòries d'excavació. Les publicacions anaven a càrrec de la *Junta Superior de Excavaciones y Antigüedades*.

Els treballs arqueològics sobre Alandalús es practicaren per primer cop fora de l'àmbit meridional de la península Ibèrica per obrir un nou front a Medinaceli. La inicial recerca de la ciutat romana de *Oscilis* deixà pas a la fortificació islàmica prou coneguda de Medinaceli, que proporcionà uns nivells estratigràfics força potents. A nivell de la recerca científica sobre el passat islàmic i l'alta edat mitjana, aquesta ciutat fou important perquè marcà per primer cop una pauta diferencial dels assentaments meridionals.<sup>30</sup> Esdevé doncs, un paral·lel interessant que ens insereix de ple en l'ocupació humana del territori i la seva explotació d'acord amb el context històric, ja que permet estudiar la frontera i l'evolució fins al segle XI.

A part d'aquests treballs a Medinaceli, coetàniament a Bobastro també s'iniciaven els treballs arqueològics. S'ofereix, doncs, una nova oportunitat per estudiar una fortificació rural ubicada al *Garb* Alandalús, i en definitiva, per ampliar i consolidar la recerca sobre la història medieval peninsular. Els gairebé trenta anys de treballs arqueològics donaren marge perquè s'intentés per primer cop realitzar una sistematització de les produccions ceràmiques a nivell peninsular.<sup>31</sup> Aquest projecte ambiciós endegat per Manuel Gómez Moreno Martínez<sup>32</sup> fou el pioner i per consegüent una obra de referència a seguir pels investigadors de l'etapa islàmica a la península Ibèrica.

La recerca en el camp de l'arqueologia medieval, i en concret la islàmica, quedà aturada degut a la Guerra Civil, així com en la postguerra. L'absència de recursos econòmics, però també d'especialistes, marcà de fons la investigació arqueològica en història medieval.

Paral·lelament a l'expansió de l'arqueologia es començà a donar cobertura a la divulgació de treballs científics que tracten l'etapa islàmica a Alandalús i el Magreb. La revista *Al-Andalus*, impulsada pel Consejo Superior de Investigaciones Científicas, pretenia copsar i recollir la recerca més novedosa i esdevenir l'instrument principal

---

30. Recentment s'ha efectuat un estudi dels materials ceràmics de Medinaceli. GÓMEZ, S., "Cerámica de Medinaceli", *Boletín de Arqueología Medieval*, 10 (1996), p. 123-182.

31. ROSSELLÓ BORDOY, G., "Introducció a l'estudi de la ceràmica andalusina", *Arqueologia Medieval. Reflexions des de la pràctica*, I, Flocel Sabaté (ed.), Pagès Editors, Lleida, p. 30.

32. Podeu consultar, *Cerámica Medieval Española. Cursillo de ocho conferencias por el Dr. Manuel Gómez Moreno de la Universidad de Madrid*, Barcelona 1924.

de divulgació per als estudiosos de l'islam occidental. Aquesta publicació recullia estudis arqueològics, aportacions sobre ceràmica islàmica, les primeres transcripcions de l'àrab i articles científics sobre documentació àrab.

En el mateix context, incorporem una de les aportacions científiques a la península Ibèrica que marcà de fons no només les innovacions teòriques pel que fa a la recerca, sinó de cara a la metodologia de treball: és l'efectuada per É. Lévi Provençal<sup>33</sup> en les dècades dels anys trenta i quaranta del segle XX. En primer lloc, la recerca sobre Alandalús ve marcada per les contínues aportacions realitzades per investigadors europeus, principalment francesos. D'aquí la següent cita “*buena parte del conocimiento que poseemos hoy en día sobre el poblamiento rural de al-Andalus se lo debemos a los investigadores franceses, de cuyas conclusiones somos deudores*”.<sup>34</sup> La disponibilitat de la Casa de Velázquez de Madrid com a centre logístic i una potent tradició pel que fa a la investigació, foren motius suficients perquè els investigadors francesos encaressin el passat islàmic de la península amb més vigor que els espanyols. É. Lévi Provençal, amb la seva extensa bibliografia especialitzada en transcripcions de textos de l'àrab al francès i també amb les aportacions de les recerques pròpies, posa les bases d'una visió renovadora de la historiografia sobre Alandalús. Podem considerar que desenvolupa una idea evolucionista del poder central andalusí; de fet, la seva hipòtesi de treball l'extreu per mitjà de les fonts àrabs. Considera que el poder de Còrdova és el que dictamina l'evolució política de tot el país i com, a mesura que ens desplacem a la perifèria, no el constatem, perquè és des d'un únic lloc que s'organitza Alandalús. Per mitjà d'aquesta via interpretativa es posen les bases de l'estudi sobre els omeies i la idea que se'ls associa, la centralitat. També es forgen noves interpretacions respecte al poder vinculat al califat i el suposat estat islàmic que dominava la península Ibèrica. No obstant, per mitjà d'aquesta via interpretativa s'obvia la quotidianetat política de la Frontera Superior, que tants cops hem vist allunyada i alhora aproximada

---

33. Podeu consultar LÉVI-PROVENÇAL, E., *L'Espagne musulmane au X<sup>e</sup> siècle: institutions et vie sociale*, Maisonneuve & Larose, Paris, 1996 (reedició); *Ibidem*, *Histoire de l'Espagne musulmane*, Maisonneuve & Larose, Paris, 1950-1967.

34. ACIÉN, M., “Las torres/burūy en el poblamiento andalusí”, *Al-Andalus espaço de mudança. Balanço de 25 anos de história e arqueologia medievais. Homenagem a Juan Zozaya Stabel-Hansen. Seminário internacional, Mértola 16, 17 e 18 de Maio de 2005*, (2006), p. 21.

del poder cordovès. No és res més que la recerca de les identitats regionals, que en el cas de la vall de l'Ebre esdevenen un creuament d'aspiracions socials i polítiques. Així mateix, l'abundant documentació que es refereix a Còrdova no és extensible a la resta d'Alandalús, tal i com constatem en el cas concret de la Lleida islàmica.<sup>35</sup>

Paral·lelament, la recerca respecte a l'edat mitjana peninsular avança. Leopoldo Torres Balbás<sup>36</sup> aportà novetats en el camp de la ceramologia andalusina i com realitzà col·laboracions i participacions en obres d'índole general com ara la *Historia de España* dirigida per Menéndez Pidal. Claudio Sánchez Albornoz afrontà el concepte i les qüestions entorn la reconquesta en una de les obres cabdals de la seva bibliografia.<sup>37</sup> L'obra de Sánchez Albornoz utilitza les fonts documentals com a instrument per aproximar-se a l'estudi de l'etapa medieval, però l'absència de treballs de conjunt que permetessin comparar els textos no va poder elaborar una obra amb una anàlisi encara més acurada. L'enriquiment de la historiografia augmenta des del moment que s'aporten noves dades interrogades amb el rigor i anàlisis necessaris. Abilio Barbero i Marcelo Vigil innoven en la tradicional visió de la reconquesta per mitjà de la introducció del concepte "sociedades gentilicias",<sup>38</sup> el qual suposa per a la historiografia una renovació en la lectura del territori i de la societat altmedieval peninsular.

Respecte a Catalunya, Jaume Vicens Vives<sup>39</sup> segueix mantenint una postura marginal i discriminatòria del món andalusí pel que fa al procés de conquesta i evolució territorial, i per altra banda mitifica els esforços protagonitzats pel món carolingi i pel comtal. En la mateixa línia disposa de dues estructures territorials ben diferenciades, la Catalunya Vella, on afirmaria que trobaríem els inicis de Catalunya, i la Catalunya Nova, conquistada per l'acció de la força als musulmans.

---

35. La documentació andalusina referent a la ciutat de Lleida i els seus territoris és més aviat escassa, així com poc específica en les aportacions. Podeu consultar el recull documental de BRAMON, D., *De quan érem o no musulmans. Textos del 713 al 1010*, Eumo Editorial, Barcelona, 2000.

36. BALBÁS TORRES, L., "Arte califal", *España musulmana hasta la caída del califato de Córdoba, Historia de España dirigida por R. Menéndez Pidal*, V, Madrid, 1957, p. 772-782.

37. SANCHEZ ALBORNOZ, C., *Despoblación y repoblación del Valle del Duero*, Universidad de Buenos Aires, Instituto de Historia de España, Buenos Aires, 1966.

38. BARBERO, A., VIGIL, M., *Sobre los orígenes sociales de la Reconquista*, Ariel, Barcelona, 1979.

39. VICENS VIVES, J., *Notícia de Catalunya*, Edicions Destino, Barcelona, 1982, p. 38.